УДК 902(477.43-21)«2001/2021»

Світлана Смірнова,
молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ М. КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ВІД 2001 ДО 2021 РОКІВ

Ця стаття є історіографічним нарисом археологічних досліджень в місті Кам'янці-Подільському за останні 20 років. У статті, на основі опублікованих джерел та літератури, здійснено спробу систематизації в хронологічному порядку відомостей про діяльність археологічних експедицій на теренах м. Кам'янця-Подільського. Також стисло висвітлено результати археологічних досліджень та окремі речові знахідки.

Ключові слова: *археологія, історіографія, дослідження, фундаменти, розкоп, Трипілля, Давня Русь, культурний шар, м. Кам'янець-Подільський.*

Тема археологічних досліджень на території міста Кам'янця-Подільського є дуже цікавою та маловивченою. У науковій літературі відсутні узагальнені та систематизовані матеріали про археологічні дослідження на території міста Кам'янець-Подільський за останні 20 років.

Мета роботи: на основі опублікованої літератури створити загальний опис археологічних досліджень в нашому місті.

З початком 2000-х років розпочався новий етап в археології м. Кам'янця. Цьому сприяв будівельний бум, який захопив наше місто, як і чимало інших населених пунктів України. На території Старого міста (яку з 1977 р. оголошено Державним історико-архітектурним заповідником «Кам'янець», у 1998 р. отримав статус національного) під час проведення реставраційних, будівельних чи земляних робіт обов'язковим є здійснення археологічно-архітектурних досліджень. Тому переважна більшість археологічних розкопок у досліджуваний період проведена на об'єктах фортифікації та житлової історичної забудови Старого міста.

З початком 2000-них за рішеннями Кам'янець-Подільського міського виконавчого комітету велика кількість громадян отримали дозволи на будівництво. Перед початком будівельних робіт, на території Старого міста, проводяться архітектурно-археологічні дослідження для виявлення фундаментів втраченої історичної забудови та дослідження культурних нашарувань, що залишились з минулого. У більшості випадків, під час будівельних робіт археологічні культурні нашарування та залишки фундаментів зазнають руйнування. Важливість цих досліджень безперечна, оскільки археологічні матеріали поряд з іншими історичними джерелами дають нам уявлення про життя населення в різні історичні епохи.

Археологічні дослідження у 2000-них роках у м. Кам'янці-Подільському розпочалися розкопками під керівництвом археолога, асистента кафедри Історії України (К-ПНУ імені Івана Огієнка), колишнього працівника НІАЗ «Кам'янець» **Задорожнюка А**. та вчителя школи №2 Гурського О. на об'єкті - «Міські ворота XVI–XVIII ст.» (2006 р.).

Тривалість: з 15 липня по 6 вересня 2006 року.

Учасники експедиції: асистент кафедри історії України Задорожнюк А. Б., вчитель історії ЗОШ №2 Гурський О. В.

Назва та адреса досліджуваного об'єкту: Міські ворота XVI–XVIII ст. (територія північніше Міських воріт, вздовж верхньої тераси р. Смотрич).

Завдання: з'ясувати місце з'єднання двох оборонних мурів, які замикали укріплення західної оборонної лінії.

Відкрито потужну оборонну стіну на кам'яній основі. Товщина стіни на висоті 2 м. від скельної породи становить 1,9 м. Протяжність виявленої оборонної стіни 33,8 м. від північного кута Міських воріт в північно-східному напрямку. На глибині 0,7 м. від денної поверхні виявлено лицьову кладку стіни, на глибині 2 м. від денної поверхні виявлено, що кладка стіни стоїть на скельній основі і утворює з нею єдину кам'яну площину. Скельна основа ідеально відшліфована і підігнана до нижньої основи кладки стіни. На глибині 0,3 м. від скельної основи оборонної стіни по нижньому рівню скелі зафіксовано гідроізоляційну подушку шириною 0,25 м.

Речові знахідки: гончарна кераміка кінця XIX - першої половини XX століття, переважно фрагменти стінок, що не дають уявлення цілої форми. Частина кераміки орнаментована. Декор займає верхню частину посуду. Основна частина кераміки рожевого та темно-сірого кольору різної якості випалу. Трапляються фрагменти покриті обливаною глазур'ю. Серед інших керамічних виробів вирізняються фрагменти кахель, що використовувались для облицювання печей. Викликає інтерес знахідка фрагменту ручки ножа, виготовленої із кістки і прикрашеної прорізаними концентричними кільцями (Гурський О., Задорожнюк А. 2006, с. 7; Задорожнюк 2007, с. 142-152; Задорожнюк 2011, с. 91-96).

У 2007 р. проводився археологічний нагляд за земляними роботами при розчистці фундаментів башти Чорної (Старий замок) під керівництвом археолога, доцента К-ПНУ імені Івана Огієнка Гуцала А. Тоді ж, поряд з фундаментами башти, було відкрито на території фортеці культурний шар чорноліської культури.

В процесі ремонтно-реставраційних робіт на території Старої фортеці під керівництвом Пламеницької О., що проводились з метою відновлення первинного виду Північного бастіону як фортифікаційної пам'ятки кам'яно-земляного укріплення XVIII ст. та пошуку місця розташування башти Чорної, були проведені археологічні дослідження.

Керівник – доцент історичного факультету К-ПНУ **Гуцал А. Ф**. Учасники: Болтанюк П.. Кондратюк Д.

Відкрито: фундаменти башти Чорної, під її кам'яними завалами було знайдено шар чорного ґрунту з вкрапленнями горілого дерева. В ньому містився матеріал трипільської та чорноліської культур. Культурний шар, потужністю 0,5 м, йшов на північ від згаданої башти.

Речові знахідки: кераміка, кістяні та крем'яні вироби, глиняний штамп у вигляді голови коня чорноліської культури. Також виявлено археологічний матеріал Пізнього Середньовіччя та давньоруського часу (кераміка, кахлі, клеймо майстра-гончара та ін.). (Болтанюк П. 2008, с.1; Болтанюк 2011; Болтанюк 2013, с. 10; Шпильова 2013)

У 2008–2009 роках укладено договори забудовників, (що отримали дозволи на відтворення втраченої історичної забудови на території Старого міста) із НІАЗ «Кам'янець» про архітектурно-археологічний нагляд. Таким чином, на ділянках (вул. Довга, 1/9; Довга, 11; Довга, 1/3; Довга, 1/2; Замкова; П'ятницька, 8, 10; Зарванська, 5; Зарванська, 5а; пл. Польський ринок, 16а; іст. адреса – пров. Глухий, 2; пров. Петропавлівський, 5а; вул. Довга, 2/1; пл. Польський ринок, 6/1; вул. Зарванська, 17а; Троїцька біля майданчика; пл. Польський ринок, 3/7, 3/8, 3/9 та 3/10; пл. Вірменський ринок, 8а; ділянка, якій у 2010 р. надано адресу вул. Довга, 2/2; пров. Гімназійний, 4; пл. Польський ринок, 3/3; вул. Зарванська, 7/2, 7/3, та 7/5; Старобульварна, 6) працівниками НІАЗ "Кам'янець" (археолог О. Мороз та архітектор І категорії Л. Свінціцька) здійснювався архітектурно-археологічний нагляд (Офіційний сайт НІАЗ «Кам'янець, 2012»; Шевченко, Нагнибіда 2012, с.353).

Під час здійснення земляно-будівельних робіт у 2006 та 2008 роках проводилось археологічне обстеження ділянки П'ятницька, 10.

Мета: відкриття фундаментів будинку, для відтворення житлової історичної забудови.

Учасники експедиції наукові співробітники Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Болтанюк П. та Йолтуховський Р., археолог НІАЗ «Кам'янець» Мороз О., студенти історичного факультету К-ПНУ.

На ділянці вул. П'ятницька, 10 досліджено південну частину котловану фундаменту, де був виявлений шар трипільської культури (жовто-бурого кольору з вкрапленнями випаленої глини залягав на глибині 1,8-2,4 метри від рівня сучасної поверхні, товщина від 34 до 64 см. Проходив по всій лінії профілю котловану ховаючись у східній частині під бруківку вулиці, а у західному напрямі виходив на територію земельної ділянки колишнього Домініканського монастиря).

Відкрито залишки трипільського житла, його торцевої частини, які збереглися від часів перебудов ділянки у XVIII-XX ст.

Речові знахідки: трипільської культури розвали горщика, корчаги та миски, знайдені в рівні східної частини площадки, а також крем'яний різець. Цікавою знахідкою є ікло кабана, край якого зашліфований, яке могло використовуватися для господарських потреб як лощило чи гончарний штамп. Та уламки кахель та посуду XII-XVIII століть (Болтанюк 2012)

2008 року розпочались археологічні дослідження на території Старого замку під керівництвом старшого наукового співробітника Інституту археології НАН України **Виногродської Л.**,

котра керувала археологічною експедицією, що досліджувала Північний бастіон у 2008 р. і 2010 р. та внутрішній двір Старого замку у 2018 і 2019 роках.

Рік 2008, 2010.

В процесі продовження ремонтно-реставраційних робіт (розпочаті у 2007 р.) на території Старої фортеці під керівництвом Пламеницької О., з метою відновлення первинного виду Північного бастіону як фортифікаційної пам'ятки кам'яно-земляного укріплення XVIII ст. було здійснено повномасштабні археологічні дослідження на території Північного бастіону Старого замку під керівництвом Виногродської Л.

Учасники експедиції: працівники музею — Болтанюк П, Кондратюк Д, Йолтуховський Р., працівники НІАЗ «Кам'янець» — Нагнибіда Р., Мороз О.

2008 року розкопки проводилися на декількох ділянках Північного бастіону, зокрема біля башт Лянцкоронської та Рожанки. Завдяки закладанням траншей прослідковано стратиграфію культурних шарів.

Виявлено вал періоду Київської Русі зі слідами підпірних дерев'яних стовпів. Також на глибині близько 7,5 метрів від денної поверхні Північного бастіону виявлено два рови (перший глибиною та шириною по 1 м, другий - шириною 0,4 м та глибиною 0,3 м), які, ймовірно, представляють залишки оборонної лінії часів трипільської культури. Також, досліджено господарські ями чорноліської культури.

Речові знахідки: велика кількість кераміки і знарядь праці трипільських і чорноліських племен, керамічний матеріал, вироби з металу, предмети озброєння давньоруського часу та епохи Пізнього Середньовіччя. Серед цікавих знахідок вирізняється чорнолощений підсвічник XVI-XVII ст., золотий голландський гульден 1804 року та ін. (Овчінніков, Виногродська, Болтанюк 2013, 2014; Болтанюк 2011; Виногродська, Болтанюк 2010, 2011, 2012).

У 2018 та 2019, згідно договору між Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником та державним підприємством «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» проводились археологічні дослідження у внутрішньому дворику Старого замку, перед його облаштуванням.

Мета досліджень: у 2018 р. пошук архітектурних залишків костелу Святого Станіслава кінця XVI–XVII ст. і Покровської церкви, в якій, імовірно, були поховані брати Коріатовичі (XIV ст.), у 2019 р. - подальший пошук архітектурно-археологічних об'єктів забудови двору та залишків церкви Покрови Богоматері (Прес-служба НАН України, 2020).

Учасники експедиції: **Виногродська Л. І.** (керівник), Болтанюк П., Старенький І., Шкурко Д., Ніколаєва Г., Яхієв І. та ін.

Адреса досліджуваного об'єкту: Старий Замок, вул. Замкова 1.

Відкрито частину фундаментів давньоруської Покровської церкви, склеп Миколая Потоцького (з трьома різночасовими похованнями у дерев'яних трунах, які археологи датують XIV–XV ст.), некрополь середини XIII ст. На території розкопу відкрито також 20 господарчих ям, 5 із яких належать до XVII–XVIII ст., а решта – до часу чорноліської культури (VIII–IX ст. до н.е.).

Речові знахідки: у 2018 р. людські поховання (трупопокладення) давньоруського часу, орієнтовані головою на захід, біля одного з поховань виявлено 11 скроневих кілець, у другому парному похованні (чоловік і жінка) знайдено поясні кільця, залізні кресало й ніж. У грудях чоловіка зафіксовано втулковий наконечник стріли, цілі керамічні посудини чорноліського часу (Пустиннікова, 2019). В процесі археологічних досліджень було відкрито 36 поховань, більшість із яких датуються першою половиною – серединою XIII ст. В одному з поховань знайдено дві сережки київського типу, які датують поховання XIII ст.

У культурних нашаруваннях на подвір'ї Старого замку траплялися матеріали від XIII до XVII ст., в тому числі у верхньому шарі знайдено багато фрагментів залізних бомб різних розмірів і кераміку османського часу. Середньовічні шари підстилаються матеріалами чорноліської та трипільської культур (Прес-служба НАН України, 2019; Болтанюк П., Виногродська Л., Ніколаєва А. 2021).

У липні 2009 р. Хмельницький осередок Українського товариства "Меморіал" ім. В. Стуса здійснював пошуково-польові роботи зі встановлення місць масових поховань жертв війни, голодоморів та політичних репресій по вул. Довгій 15, 15а, (Нагнибіда 2011, 2011а) а також на площі Вірменський ринок, 4 (Шевченко, Нагнибіда 2012, с. 360;).

З грудня 2009 р. по березень 2011 р. велись роботи із розчистки костелу св. Михайла від насипного шару будівельного і промислового сміття та наслідків пожежі. Архітектурно-археоло-

гічний нагляд за роботами здійснив науковий співробітник НІАЗ "Кам'янець" Р. Нагнибіда. У 2009–2010 рр. проводилось дослідження громадською організацією "Меморіал" будинку на пл. Вірменський ринок, 4 (православна духовна консисторія) зі встановлення місць політичних репресій 30-х рр. XX ст. (Шевченко, Нагнибіда 2012, с. 361-362).

У 2011-12 роках в Кам'янці-Подільському, завдяки співпраці НІАЗ «Кам'янець» (директор Фенцур В.), Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (директор Травінський В.) та Дочірнього підприємства «Подільська археологія» Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України (директор Строцень Б.), було організовано постійно діючу археологічну експедицію «Кам'янець», у складі ДП ОАСУ «Подільська археологія» (директор Строцень Б.), яку спочатку очолив археолог, завідувач археологічної лабораторії при КПНУ ім. Івана Огієнка **Мегей В**., з червня 2014 р. до квітня 2015 р. науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника **Болтанюк П.**, з квітня 2015 р. до липня 2016 р. науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника **Старенький І**. (2015б; 2015е, с.48)., секретарем був Шелест В. Влітку 2016 р. організація «Подільська археологія» припинила своє існування. За час своєї діяльності на території м. Кам'янця-Подільського проводились археологічні дослідження за такими адресами:

◆ 2012 р. Францисканська 10 (Вірменський бастіон) (Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2012 р.).

Учасники експедиції ДП ОАСУ «Подільська археологія», спільно з експедицією К-ПНУ імені Івана Огієнка, за підтримки НІАЗ «Кам'янець».

Адреса досліджуваного об'єкту Францисканська 10. За цією адрессою здійснено дослідження на двох ділянках, які умовно поділили дослідники за назвою «Вірменський бастіон» та Францисканська 10.

Завдання: дослідити культурні нашарування та фортифікаційний об'єкт Вірменський бастіон.

Відкрито культурний шар епохи Трипілля (середній та пізній етап), залишки давньоруського укріплення (вал та рів), верхній та середній ронделі (бастіони) та фундамент будинку XVI ст.

Речові знахідки давньоруського часу: ювелірні прикраси, предмети спорядження вершника та верхового коня, зброя (вістря стріл черешкового та втулковидного типу), уламки керамічного посуду галицького типу. Цікавими знахідками є денця посуду з клеймами у вигляді кола, оленя та тамгоподібного знаку (зображення схоже на тризуб). Серед речей пізньо-середньовічного часу чимало знахідок люльок, кахель, монет XIV-XX ст. (Строцень, Болтанюк, Гуцал , Гуцал, Мегей, 2012, с. 354-355; Болтанюк, Кулішова, Мегей, 2012, с. 152-157.)

◆ У 2013 р. археологічні дослідження та спостереження за земляними роботами по вул. Смотрицькій, Кузнєчна, 4-б, площа Польський ринок, 4-Г та 3/2а, вул. Довга, 2/1, території Вірменської ратуші (на площі Вірменський ринок біля ратуші зафіксований культурний шар трипільської культури (Звіт К-ПДІМЗ за 2013), Вірменський ринок 2 (Мрія козака).

Учасники експедиції ДП ОАСУ «Подільська археологія» Мегей В., Болтанюк П.

Адреса досліджуваного об'єкту Польський ринок 3/2а, було закладено розкоп площею 16 кв.м. Зафіксовано нашарування трипільської культури та епохи Середньовіччя, а саме: керамічний матеріал та речі XIII-XIX ст., монети XIV-XIX ст. Вдалося виявити рештки будинку XIV-XVII ст., а також залишки кам'яних фундаментів торгових рядів кінця XVIII – першої половини XX ст., які знаходилися на історичному провулку Ламаному (провулок разом із назвою зник у середині XX ст.).

У ході експедиції археологам вдалося виявити та частково розкопати частину житла пізнього етапу трипільської культури, його північно-східний кут, який знаходиться на території власника ділянки і представляє собою третину будівлі. Інша ж його частина розташована під проїжджою частиною історичного провулку Ламаного (Старенький, 2015).

◆ У 2014 проводились археологічні дослідження на ділянці по вул. Кузнечна 4-Б, Фрацисканська,10, (розкопки Верхнього ронделю, Цейхауз) пл. Польський ринок 3/9-10, 3/1, вул. Торгова площа (нагляд за проведенням земляних робіт), вул. Зарванська, 7/1. Також археологами здійснювався нагляд за земляними роботами геологів «Укрзахідпроектреставрація» на території військових казарм у м. Кам'янець-Подільський (Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2014 р.; Болтанюк, Кондратюк 2014, с. 54-64; Болтанюк 2015, с. 284-293).

Протягом польового сезону 2015 року дослідження пройшли по вулиці Успенській, 2, Зарванській, 7/1 та Татарській, 17/1, Довгій 2/11. (Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2015 р.)

◆ Протягом квітня-травня розкопки проводились по вулиці Успенській 2. Дослідження показали, що нашарування в цій частині Старого міста відносяться до XVII-XVIII ст.

Виявлено унікальну колекцію скляного посуду: келихи, кубки, пляшки, штофи. Також знайдено кілька керамічних люльок, з яких особливу цікавість становить люлька XVIII ст., з однієї сторони якої зображення невстановленого герба, а з іншої - напис латиницею «SATANOW». Крім того було виявлено монетний скарб солідів 60-их років XVII ст. (Старенький 2015)

Вдалою на знахідки виявилася ділянка по Зарванській, 7/1.

Відкрито залишки житла XVII ст. із залишками печей, де виявлено велику кількість керамічного матеріалу, гутного скла, металевих виробів. Цікавинкою стало відкриття другого підземного поверху та ще одного арочного підземного ходу. Археологом Нечитайлом П. було складено план підземелля (Старенький 2015).

На цій ділянці вдалося зафіксувати нашарування пізнього палеоліту, Трипільської культури етапу BII-CI, раннього залізного віку, періоду Київської Русі, часу правління князів Коріатовичів 60-80-х років XIV ст., пізнього Середньовіччя. Зібрано велику колекцію керамічного матеріалу, фрагментів скляних та металевих виробів, нумізматичний матеріал (Старенький 2015 р.).

На вулиці Татарська 17/1 археологами виявлено залишки дерев'яної споруди та середньовічні підвали. Серед речових знахідок зафіксовані люльки, керамічний матеріал, монети, бронзова шпилька, товарна свинцева пломба та ін. (Строцень, Нечитайло, Старенький, Кулішова, 2015, с. 198-200).

Загоном, що здійснював археологічні дослідження за адресою Довга 2/11 у 2015 р. керував Нечитайло П. В процесі досліджень була віднайдена історична вулиця Довга, виявлено житло XVII ст. та житлову забудову. Цікавими знахідками стали цілий кубок з гутного скла, аналогічний до знайденого в гетьманській столиці Батурині, кахля з геральдичним знаком і ін. (Старенький 2016, с. 101-116).

З 2016 р. і до тепер в Кам'янці діє археологічна служба «Кам'янець-Подільська архітектурно-археологічна експедиція» державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба» Інституту археології НАН України (керівник **Нечитайло П**.). Від часу утворення і до сьогодні цією експедицією здійснювались археологічні дослідження за такими ділянками:

У 2016 р. - вул. Троїцька, 4А, площа Польський ринок (Черновол Д. дослідження трипільської ливарні 2016, 2019), вул. П'ятницька, вул. Францисканська 10 (Людвисарня), вул. Замкова, вул. Кузнечна 4/2,3 (розпочато роботи) (Нечитайло, Черновол, Старенький 2016; Звіт К-ПДІМЗ 2016)

2016 року на ділянці Троїцька 4 А брали участь у розкопках: Старенький І. (керівник), Гудима В. Орищук В. та Полянський С.

Виявлено залишки житлової забудови, гончарний горн середини XV ст., з величезною кількістю кераміки. Також виявлено сховок зброї та предметів періоду Першої світової війни, у якому збереглися залишки двох гвинтівок системи Манліхер (Mannlicher) зразка 1888 року, кілька комплектів патронів до гвинтівок системи австрійської Манліхер та французької Лебель (Lebel). Також виявлено сильно пошкоджене корозією руків'я австрійської кавалерійської шаблі та частина її леза в ножнах, два запала до снарядів, пряжки до кобури, мундирні ґудзики, котел російської імператорської армії. Цікавою знахідкою був сталевий німецький щолом М12 та рештки російського протигазу Зелінського зразка 1915 року, а саме - частина його корпусу та окуляри. Небезпечною знахідкою виявилися рештки німецької бойової ручної гранати Kugelhandgranate зразка 1913 року (Старенький 2016).

Рік 2016, 2019 рр.

Учасники експедиції: **Черновол Д**. (керівник), Желага Д., Нечитайло П., Старенький І., Болтанюк П.

Назва та адреса досліджуваного об'єкту: Трипільська ливарня (пл. Польський ринок).

Відкриті залишки давніх споруд: Виявлено залишки одноповерхової будівлі трипільської культури. Ширина ≈ 6 м, довжина не встановлена через руйнування стін середньовічною забудовою. Будівля відносилася до етапу CI розвитку культури та належала до петренської локально-хронологічної групи. Мала господарське призначення, знаходилася у внутрішньому колі забудови

поселення, пов'язана з ливарним виробництвом в трипільському середовищі (Черновол, Желага 2019, с.150-151).

Речові знахідки: Трипільська кераміка , фрагменти кераміки балканської культури байч-ретцгаяри. Фрагменти ливарних чаш, мідні окиси.

Примітки. Дослідники припускають, що у виявленій споруді могли зберігати інструмент майстрів: ливарні чаші, ливарні форми та готові вироби, а ливарне горно знаходилося поза межами будівлі.

2016 рік.

Учасники експедиції: **Нечитайло П.** (керівник), Черновол Д., Старенький І., Ніколаєва А. та ін.

Назва та адреса досліджуваного об'єкту: вул. Кузнечна (Людвисарня).

Відкриті залишки «турецької вежі» чи «Людвисарні», археологи простежують їх три будівельні етапи. (Нечитайло, Болтанюк, Старенький, Черновол 2017)

Речові знахідки: під західною стіною вежі знайшли 2 мідних казанки кін. XVII ст. (Нечитайло, Горбаненко 2017; Нечитайло, Черновол, Старенький 2016).

У 2017 р. археологічні дослідження проводились архітектурно-археологічною експедицією ДП «НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН під керівництвом кандидата історичних наук Павла Нечитайла. Учасники експедиції: **Нечитайло П.** (керівник), Старенький І., Болтанюк П., Гудима В. та ін. Дослідження проводились за адресами:

– вул. П'ятницька, 12. Під час досліджень втраченої історичної забудови було виявлено чимало цікавих нумізматичних знахідок - монети Джанібек Хана 1352 р., Владислава Ягайла XIV-XV ст., гелер Анни Рацибузької 1380-1405 рр., а також унікальні монети від XIV до XX ст. Серед знахідок були також підробки – монети, що датуються добою Речі Посполитої, виготовлені з міді, а покриті тільки невеликим шаром срібла, який із легкістю стирається (Старенький, Хромова 2019);

– вул. Кузнечна, 4/2,3. В процесі досліджень було відкрито фундаменти будинку та частину першого поверху, зовнішні стіни якого мають товщину 1,1-1,3 метра, а внутрішні - 0,7-0,9 метра. Знайдено елементи сходів, залишки печей, а також невелику споруду із залишками склепіння - ймовірно, клозет. Зафіксовано культурний шар та господарську яму XVI ст., фрагменти трипільської кераміки. У південному напрямку від будинку було виявлено залишки оборонного валу завширшки 2,1-2,3 м., що датується кін. XVII - поч. XVIII ст.;

– пл. Польський ринок 31, 33, 35 (Звіт К-ПДІМ-З 2015). Виявили фундаменти історичної забудови, відкрили фрагменти житлових і господарських споруд, ремісничих майстерень, підземель. Також було знайдено ванну для вапна і чинбарню XV - XVI ст. На цій же ділянці виявлено залишки трипільських жител (Болтанюк, Старенький, Левінзон 2018).

У 2017 р. також проводились археологічні дослідження під керівництвом археолога **Якубовського В.** (2017, с. 288-290) за адресами: вул. Довга 1/16, 1/17 (відкрито фундаменти та підвали будинків).

У 2018 р. археологічні дослідження проводились:

– по вул. Успенська, 2; вул. Татарська, 17/1 (Звіт КПДІМ-З за 2018 р.), де була відкрита унікальна річ – кавова чашка з синьою хризантемою перського походження. Поряд з чашкою був знайдений керамічний горщик – виріб місцевих майстрів. (Старенький 2019; Старенький, Болтанюк, Левінзон 2019, с.106-111).

– Здійснювався нагляд за земляними роботами вул. Зарванська 7/3, 7/4; об'єктах фортифікації Руська брама (результати досліджень опубліковані авторами у цьому збірнику), Гончарна башта. Також робився археологічний нагляд за ремонтно-реставраційними роботами башти Водної Старого замку Кам'янця-Подільського та нагляд за земляними роботами по прокладанню траншеї під водопостачання Старого замку (Нечитайло П., Тимчук Д., Омельченко О. 2018).

Під час археологічного дослідження навесні 2018 року виявлено залишки підвалу з глиняною підлогою на місці будинку, що розташовувався за адресою: Зарванська, 7/1. Вірогідно, що там була пивниця збудована, певне, наприкінці XVIII ст. і використовувалася до середини XX ст. У підвалі знайшли фрагменти кахлів та керамічного декору кінця XIX ст. зі штампом «Кафельный заводъ /Ш. Гальперина/ въ Проскурове». У ґрунті під бруківкою знайшли фрагменти кераміки кінця XVII ст. та уламок люльки голландського типу зі штампованим написом «OVERWES». Рідкісну для Кам'янця люльку датують XVII-XVIII ст.

У червні 2018 р. роботи по вул. Зарванській продовжилися. Працівниками експедиції відкрито південно-східний кут будинку 7/3 та південну стіну будинку під номером 7/4. Площа будівлі 7/3

становила 237 кв. м, площа 7/4 – 189 кв. м. В стінці котловану біля південно-східного кута на Зарванській, 7/4 виявлено предмети XVI-XVII ст. Серед них: велика кількість кахель початку XVII ст. (більше 100 од. фрагментів та цілих). Цікавими знахідками були фрагменти димлених горщиків та макітер II половини XV та початку XVI ст. Нумізматичні знахідки - угорські динарії імператора Рудольфа II 1599 р., імператора Фердинанда I 1529 р. та підробка під цей динарій, а також фальшивий грош Сигізмунда III (Нечитайло, Тимчук, Омельченко 2018, с.254-268).

У березні 2019 здійснювався археологічний нагляд за земляними роботами у північно-західній частині середмістя Польського ринку Кам'янця-Подільського. У 2019 р. також здійснювався археологічний нагляд за земляними роботами на місці розташування Пільної брами, яка була розібрана у 1876 р. (Нечитайло, Болтанюк, Старенький, Тимчук, Омельченко 2019, с. 316-319; Нечитайло, Левінзон, Болтанюк 2022, с.211-224.).

2020 р. на замовлення Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» археологами Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції ДП «НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України (керівник **Павло Нечитайло**) здійснювалось археологічне дослідження вежі в оборонній системі Верхніх Польських воріт (знаходиться праворуч від вежі Стефана Баторія)., у 2021 р. продовжились археологічні дослідження на території Нижньої Польської брами під керівництвом Нечитайла П. (Полюхович 2020, Пагор 2020).

2021 р. учасниками Кам'янець-Подільської археологічної експедиції здійснювався археологічний нагляд за земляними роботами із прокладання електрокабеля, які виконувала Волинська електротехнічна компанія, в ході яких виявлено культурний шар трипільської культури. Також в одному з місць у районі вулиці Францисканської, 10 було виявлено залишки житла періоду раннього Трипілля, та поховання молодої жінки, яке археологи попередньо датували періодом XIII-XIV ст. (Пустиннікова, 2021). Цього ж року проводилось археологічне дослідження для відтворення втраченої історичної забудови вул. Довга 2/9, Францисканська 10, на Вірменському бастіоні (перед облаштуванням території підприємства «Музей мініатюр»).

На місці трипільського поселення, (урочище Татариски, між Старим замком і с. Смотрич) впродовж 2019, 2020 (Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2019, 2020 рр.), 2021 рр. працювала археологічна експедиція під керівництвом старшого наукового співробітника Інституту археології НАН України **Дяченка О**. та професорки факультету археології Університету Адама Міцкевича (Познань, Польща) **Собковяк-Табаки І.**

У цій експедиції брали участь: 2019 р. Дяченко О. (співкерівник) Левінзон Є., Болтанюк П., Нечитайло П., Старенький І. В 2020-21 роках в експедиції також взяли участь Яхієв І., Бєлік О. (Дяченко, Болтанюк, Нечитайло, Левінзон, Бєлік, Яхієв, Старенький, Собковяк-Табака 2021, с. 18-23).

На території м. Кам'янця-Подільського за період з 2001 по 2021 працювали археологічні експедиції під керівництвом: Задорожнюка А. (Міські ворота), Виногродської Л.(Старий замок), Мегея В. (Вірменський бастіон), Болтанюка П. (Вірменський бастіон, житлова забудова і ін.), Старенького І. (житлова забудова, Старе місто), Черновола Д. (житло та мідна ливарня трипільського поселення, пл. Польський ринок), Нечитайла П. (Руська брама, Польська Брама, Турецький Бастіон, Людвисарня, житлова забудова і ін.), Дяченка О. та Собковяк-Табаки І. (рови трипільського поселення Татариски). У цей час археологічний нагляд за земляними роботами на території Старого міста також здійснювали працівники НІАЗ «Кам'янець» Мороз О. та Нагнибіда Р.

Серед відкриттів археологів за останні 20 років можна назвати: Виявлення та фіксування залишків давньоруського укріплення на території Старого міста (Вірменський бастіон) дослідження давньоруського жіночого поховання (Старе місто, Францисканська 10), котрі свідчать про існування міста в давньоруський час; виявлення фундаментів башти Чорної (Старий замок), фіксування культурного шару чорноліської, трипільської культури на території замку та на території Старого міста, Виявлення мідної ливарні трипільського часу (пл. Польський ринок), відкриття давньоруської церкви та кладовища біля неї (дворик Старого замку), дослідження кав'ярні османського періоду в історії Кам'янця-Подільського, відкриття середньовічної чинбарні (пл. Польський ринок) та багато іншого. Зважаючи на здобутки археологів за останні 20 років, зауважимо, що археологічні дослідження в місті зробили великий вплив на вивчення історичного минулого нашого міста.

Археологічне вивчення у м. Кам'янець-Подільську локалізуються в основному в Старому місті, в той час на інших історичних частинах м. Кам'янця-Подільського: Польських Фільварках, Руських Фільварках, Біланівці, Циганівці, Новому плані (його історичній частині) археологічні до-

слідження майже не проводяться. Сподіваємось, що громада нашого міста, міська адміністрація, власники фірм з пробудженням національної та патріотичної свідомості, розумітимуть значення археологічного вивчення нашого міста, для розвитку туризму і сприятимуть дослідникам не лише почесними грамотами та словами подяки, а й виділенням необхідних коштів для досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Болтанюк, П. 2008. Історія археологічних досліджень Кам'янецької фортеці. *Музейний вісник*, 1, с. 1.

Болтанюк, П. 2014. Міське укріплення – Верхній (Високий) рондель. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 300-305

Болтанюк, П. А. 2010. Давні культурні нашарування на території замку м. Кам'янця-Подільського за дослідженнями 2008 року. *Актуальні проблеми археології: тези доповідей Міжнародної наукової конференції на пошану І. С. Винокура*. Тернопіль: Астон, с. 100-102.

Болтанюк, П. А. 2011. Способи орнаментації посуду чорноліської культури (за матеріалами досліджень з Кам'янець-Подільського замку). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*, Вип. 4. На пошану професора А. О. Копилова, с. 442-453.

Болтанюк, П. А. 2012. Археологічна розвідка по вулиці П'ятницькій, 10 в м. Кам'янці-Подільському. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: Історичні науки. Т. 22. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». с. 206-220.

Болтанюк, П., Виногродська, Л., Ніколаєва, А. 2021. Господарські ями чорноліської культури на території Старого замку Кам'янця-Подільського. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., С.24-37.

Болтанюк, П., Кондратюк, Д. 2014а. Археологічне дослідження фундаменту цейхгаузу. В: Трембіцький, А. М. та ін. (ред.). *Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 3'2014.* Хмельницький: ІРД, с. 54-64.

Болтанюк, П., Кондратюк, Д. 2014б. Попередні результати археологічного дослідження ділянки на Польському ринку, 3/1 у Кам'янці-Подільському. В: Трембіцький, А. М. та ін. (ред.). *Археологічні студії «Межибіж». Науковий щорічник 3'2014.* Хмельницький: ІРД, с. 64-73.

Болтанюк, П., Кулішова, А., Мегей, В. 2012. Історія розвитку Вірменського бастіону. *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 152-157.

Болтанюк, П., Мегей, В. 2013а. Гончарні клейма з Вірменського бастіону м. Кам'янець-Подільський. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 87-92.

Болтанюк, П., Мегей, В. 2013б. Коріатовичі чи Романовичі. *Подолянин*, с. 6.

Болтанюк, П., Мегей, В. 2014. Кам'янець за часів Русі: проблеми датування та топографії. В: Дубінський, В. А. та ін. (ред.). *Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: збірник наукових повідомлень за підсумками круглого столу*. Кам'янець-Подільський, с. 5-9.

Болтанюк, П., Мегей, В. 2018. Давньоруське укріплення в районі Вірменського бастіону міста Кам'янця-Подільського. *Археологія Буковини: Здобутки і перспективи: тези доповідей II наукового семінару.* Чернівці: Технодрук, с. 21-25.

Болтанюк, П., Старенький, І. 2015. Археологічні дослідження Кам'янця-Подільського у 2014 році. В: *Зарембівські читання: матеріали V Всеукраїнських Зарембівських наукових читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції».* Київ: Центр пам'яткознавства, с. 284-293.

Болтанюк, П., Старенький, І., Левінзон, Є. 2018. Трипільські житла Старого міста (за результатами досліджень 2017 року). В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 38-49.

Нечитайло, П. Болтанюк, П., Старенький, І. 2019. Археологічні обстеження в районі брами Пільної Старого замку Кам'янець-Подільського 2019 року. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археоло-*

гія & Фортифікація України: Збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., с. 120-126.

В Кам'янці-Подільському археологи знайшли брязкальце, якому тисячі років. 2019. Газета «Є. ua». [online]. Режим доступу: https://ye.ua/istiriya/44136_V_Kam_yanci_Podilskomu_arheologi_znayshli_bryazkalce_yakomu_tisyachi_rokiv.html [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Ващук, Д., Старенький, І. 2018. Кам'янець-Подільський за правління Коріатовичів: мовою сучасних археологічних знахідок. *Україна в Центрально-Східній Європі.* Вип. 18. с. 375. [online]. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/Ucse_2018_18_14 [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Ващук, Д., Старенький, І. 2021. Важливі аспекти матеріальної культури міст Поділля та Волині у другій половині XIV – першій половині XV ст. (за даними археологічних досліджень). *Український історичний журнал*, 6, с. 116.

Виногродська, Л. І., Болтанюк, П. А. 2010. Археологічні дослідження Північного бастіону замку в Кам'янці-Подільському в 2008-2010 рр. *Актуальні проблеми археології: тези доповідей Міжнародної наукової конференції на пошану І. С. Винокура*. Тернопіль: Астон, с. 102-104.

Виногродська, Л. І., Болтанюк, П. А. 2011. Археологічні дослідження Північного бастіону Кам'янець-Подільського замку. *Археологічні дослідження в Україні.* Київ; Полтава, с. 62-63.

Виногродська, Л., Болтанюк, П. 2012. Елементи фортифікації Північного бастіону Кам'янця-Подільського. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 126-129.

Грабовська, О. 2017. Археологи відкривають кав'ярню і… копають ще глибше. *Подолянин.* [online]. Режим доступу: http://podolyanin.com.ua/ suspilstvo/15997/ [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Гурський, О., Задорожнюк, А. 2006. Старий бульвар. *Подолянин*. 24.11.2006, с. 7.

Гусач, И. Р., Нечитайло, П. А. 2018. Импортные кофейные чашечки из закрытого комплекса конца XVII века в Каменце-Подольском. *Stratum plus*, 6, с. 319-357.

Дяченко, О., Болтанюк, П., Нечитайло, П., Левінзон, Є., Бєлік, О., Яхієв, І., Старенький, І., Собковяк-Табака, І. 2021. Розкопки на поселенні західнотрипільської культури Кам'янець-Подільський, ур. Татариски: коротке повідомлення про результати польового сезону 2020 року. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 18-23.

Дяченко, О., Собковяк-Табака, І., Левінзон, Є., Нечитайло, П., Старенький, І. Болтанюк, П. 2019. Попередні результати досліджень на трипільському поселенні Кам'янець-Подільський, ур. Татариски. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., с. 18-24.

Задорожнюк, А. 2011. Міські фортифікації Кам'янця-Подільського: проблема атрибуції та інтерпретації. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 91-96.

Задорожнюк, А. Б. 2007. Західні міські укріплення та міський бульвар у Кам'янці-Подільському. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції.* Кам'янець-Подільський. с. 142-152.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2012 р. НА К-ПДІМЗ. Інв. № 645. 58 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2013 р. НА К-ПДІМЗ. Інв. №691. 114 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2014 р. НА К-ПДІМЗ. Інв. №704. 64 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2015 р. НА К-ПДІМЗ. Інв. №714. 84 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2016 р. НА К-ПДІМЗ. Інв. №724. 66 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2015 р. НА К-ПДІМЗ. 66 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2018 р. НА К-ПДІМЗ. 102 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2019 р. НА К-ПДІМЗ. 80 арк.

Звіт Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника за 2020 р. НА К-ПДІМЗ. 38 арк.

Нагнибіда, Р. 2011. Архітектурно-археологічне вивчення середньовічної забудови південних кварталів Кам'янця-Подільського на прикладі будинків по вул. Довгій 15, 15а. *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції.* Кам'янець-Подільський, с. 173-181.

Нагнибіда, Р. 2011а. Пізньосередньовічний кухонний і столовий посуд міста Кам'янця-Подільського. *Могилянські читання 2010 року: збірник наукових праць: Проблеми та вивчення музейних пам'яток. Сучасний стан, новітні технології, перспективи*. Київ, с.383-394.

Нечитайло, П. 2018. Керамічний посуд із закритого комплексу кінця XVII ст. у Кам'янці-Подільському (Польський ринок, яма 2). *Археологія і давня історія України*, 4 (29), с. 254-268.

Нечитайло, П. 2019. Досвід дослідження та музеєфікації турецької кав'ярні на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському. *Збереження та ревіталізація архітектурних пам'яток Сучасні рішення Збірник статей міжнародної наукової конференції «Досвід ревіталізації і промоції історико-культурної спадщини»* Луцьк: «Надстир'я», с. 102-107.

Нечитайло, П., Болтанюк, П., Старенький, І., Тимчук, О., Омельченко, О. 2019. Нагляд за роботами у місці обвалу стіни на Північному бастіоні Старого замку. *Археологічні дослідження в Україні*, 2019. с. 316-319.

Нечитайло, П., Болтанюк, П., Старенький, І., Черновол, Д. 2017. Дослідження Турецької башти (Людвисарні) XVII – І половини XVIII ст. у Кам`янці-Подільському. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 25, с. 503-508.

Нечитайло, П., Горбаненко, С. 2017 Мідний посуд та рис з Кам'янця-Подільського. *Археологія*, 2, с. 65-75.

Нечитайло, П., Левінзон, Є., Болтанюк, П. 2022. Археологічні дослідження на території Північного бастіону Старого замку (Пільна Брама) в Кам'янці-Подільському у 2019 році. *Археологія і давня історія України,* 2 (43), с. 211-224.

Нечитайло, П., Ніколаєва, Г. 2016. Керамічний комплекс початку XVII ст., виявлений біля вежі Сільницького. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 167-171.

Нечитайло, П., Омельченко, О., Кулішова, А., Хіміч, К. 2021. Археологічні роботи на Гончарській башті у Кам'янці-Подільському в 2018 році (попереднє повідомлення). В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 148-162.

Нечитайло, П., Тимчук, Д., Омельченко, О. 2018. Дослідження на вулиці Зарванська 7/3, 7/4 у Кам'янці-Подільському. *Археологічні дослідження в Україні*, Київ: ІА НАНУ, с.219-222.

Нечитайло, П., Черновол, Д., Болтанюк, П., Старенький, І. 2018. Археолого-архітектурні дослідження у Кам'янці-Подільському. *Археологічні дослідження в Україні 2016*. Київ: ІА НАНУ, с. 276–280.

Нечитайло, П., Черновол, Д., Старенький, І. 2016. Пошуки «Людвисарні» (археолого-архітектурні дослідження на Францисканській, 10). В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 157-166.

Овчінніков, Е., Виногродська, Л., Болтанюк, П. 2014. До питання про фортифікаційні споруди на поселеннях Кукутень-Трипілля. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 54-60.

Овчінніков, Е., Виногродська, Л., Болтанюк, П. 2013. Кераміка Кукутень-Трипілля з території Старого замку (Північний бастіон), м. Кам'янець-Подільський. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 10-16.

Пагор, В. 2021. *Археологічні дослідження на території турецьких бастіонів.* Офіційний сайт НІАЗ «Кам'янець». [online]. Режим доступу: https://niazkamenec.org.ua/news/192-arheologychny-doslydzhennya-na-teritoryyi-tureckih-bastyonyv.html [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Пашковський, О., Нечитайло, П. 2016. Комплекс кахлів з розкопок на вулиці Довгій 2/11 в Кам'янці-Подільському. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 172-179.

Полюхович, Д. 2021. *Магічний болт та загадкова бомба-гренада.* Збруч. [online]. Режим доступу: https://zbruc.eu/node/104429 [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Прес-служба ІА НАН України. 2019. *Археологічні дослідження на території подвір'я Старого замку в Кам'янці-Подільському: результати польового сезону 2018 року* [online]. Режим доступу: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/News/Pages/View.aspx?MessageID=4555 [Дата звернення: 22 вересня 2021].

Прес-служба ІА НАН України. 2020. *Археологічні дослідження на території внутрішнього двору Старого замку в Кам'янці-Подільському у 2019 році* [online]. Режим доступу: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages /Pages/View.aspx?MessageID=6267 [Дата звернення 19 вересня 2021].

Пустиннікова, І. 2021. І Трипілля, і Русь: у Старому місті знайдене унікальне поховання *Подолянин.* [online]. Режим доступу: http://podolyanin.com.ua/history/54601/?fbclid=IwAR3cbOU3NTF42Dh3hIevn6F-K3_YdhhM2FF0XQxo2HdTY6N4Fu6DqgoY9-c. [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Пустиннікова, І. 2019. Горщики, з яких їли 3 тисячі років тому. *Історична правда*. [online]. Режим доступу: [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Становлення історико-архітектурного заповідника. 2012. *Офіційний сайт НІАЗ «Кам'янець»*. [online]. Режим доступу: https://niazkamenec.org.ua /info/5-stanovlennya-ystoriko-arhytekturnogo-zapovydnika.html [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Старенький, І. 2015в. Охоронні археологічні дослідження по вулиці Успенській, 2 у Кам'янці-Подільському. Науковий вісник «Межибіж», 2, с. 194-212.

Старенький, І. 2017а. Участь Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника в археологічних дослідженнях 2016 року на території Кам'янця-Подільського. *Всеукраїнський музейний форум: матеріали науково-практичної конференції* Переяслав-Хмельницький, с. 278-281.

Старенький, І. 2015а. Давньоруські пам'ятки на території Кам'янця-Подільського. *Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий зб*ірник. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ. Вип. 7, с. 62-67.

Старенький, І. 2015б. Здобутки археологів за рік: до Дня археолога. *КлюЧ*. 14 серп. (№32(184)). с. 6.

Старенький, І. 2015г. Трипілля на замовлення музею. *КлюЧ*. 6 листоп. (№44(196)), с. 7.

Старенький, І. 2015д. Трипільські пам'ятки на території Кам'янця. *КлюЧ*. 21 серп. (№33(185)). с. 6.

Старенький, І. 2015е. Трипільські пам'ятки на території Кам'янця-Подільського. В: Травінський, В. С. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарна Рута», с. 47-52.

Старенький, І. 2016. Археологічні дослідження на території Кам'янця-Подільського в 2015 році. *Праці Центру пам'яткознавства,* 29, с. 101-116.

Старенький, І. 2016а. Охоронні археологічні дослідження 2015 року в Кам'янці-Подільському. *Науковий вісник «Межибіж»*, 1, с. 193-201.

Старенький, І. 2016б. Сховок Першої світової війни з охоронних археологічних досліджень на території Кам'янця-Подільського в 2016 році. *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* Київ: НАКККіМ, с. 63-65.

Старенький, І. 2016в. Знайшли унікальний горн. *КлюЧ*. 13 трав. (№19(222)), с. 2.

Старенький, І. 2016г. Знайдено найстарішу бруківку. *КлюЧ*. 9 верес. (№36(239)). с. 2.

Старенький, І. 2017. Комплекс матеріалів з археологічних досліджень по вулиці Зарванській, 7/1 у Кам'янці-Подільському. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Археологія & Фортифікація України: Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 145-156.

Старенький, І. 2019. Нумізматичні знахідки з археологічних досліджень на території Кам'янця-Подільського у 2017-2018 рр. В: Копилов, С. А. та ін. (ред.). *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції.* Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., с. 6-11.

Старенький, І. 2019а. Нумізматичний матеріал з об'єкт № 2а по вулиці Татарській, 17/1 у Кам'янці-Подільському. В: Рудник, О. В. та ін. (ред.). *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: НК-ПІ-КЗ, с. 226-229.

Старенький, І., Болтанюк, П., Левінзон, Є. 2019. Об'єкт № 2а по вулиці Татарська, 17/1 у Кам'янці-Подільському. *Сіверщина в історії України: наукове видання,* 12, Глухів-Київ: Центр пам'яткознавства НАНУ, с. 106-111.

Старенький, І., Зайшлюк, Я. 2017. Побут кам'янчан другої половини XIX – початку XX ст. за даними археологічних досліджень по вулиці Троїцькій, 4а. В: Заремба, О. О. та ін. (ред.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр.* Т. 1. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., с. 262-281.

Старенький, І., Нечитайло, П. 2017а. Комплекс османських знахідок з кольорового металу другої половини XVII ст. з розкопок 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових статей.* Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, с. 207–213.

Старенький, І., Нечитайло, П. 2017б. Нумізматичний матеріал з розкопок на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському в 2016 році. *Нові дослідження пам'яток козацької доби: збірник наукових статей,* 26, Київ: Центр пам'яткознавства, с. 182-189.

Старенький, І., Нечитайло, П. 2018. Колекція ґудзиків з розкопок 2016 року на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірник наукових статей.* Вип. 27. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України, с. 110-113.

Старенький, І., Нечитайло, П. 2018а. Майстерня з виготовлення металевого посуду II половини XVII ст. з площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському. *Хмельницькі краєзнавчі студії.* Хмельницький, с. 129-132.

Старенький, І., Орищук, В. 2016. Нумізматичні знахідки з розкопок 2015 року на території Кам'янця-Подільського. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції.* Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, с. 66-68.

Старенький, І., Старенька, Я. 2019. Давньоруські прикраси з території Кам'янця-Подільського. В: Патриляк, Б. К. та ін. (ред.). *Науковий вісник Національного музею історії України Збірник наукових праць*, 4, Київ: НМІУ, с. 361-369.

Старенький, І., Хромова, І. 2019. Нумізматичні знахідки з археологічних досліджень на території Кам'янця-Подільського 2017 року. *Сьомі Зарембівські читання: матер. Сьомих всеукр. Зарембівських наук. читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції».* – К.: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, с. 208-213.

Старенький, І., Хромова, І. 2019а. Нумізматичні знахідки з археологічних досліджень на території Кам'янця-Подільського 2017 року. *Український історичний збірник*, 21, с. 252-262.

Строцень, Б. С. Болтанюк, П. А., Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Мегей, В. П. 2012. Дослідження м. Кам'янець-Подільський *Археологічні дослідження в Україні*, с. 354-355.

Строцень, Б. С. Нечитайло, П. О., Старенький, І. О., Кулішова, А. А. 2015. Охоронні дослідження на території Кам'янця-Подільського *Археологічні дослідження в Україні,* с. 198-200.

Черновол, Д., Желага, Д. 2019. Другий етап досліджень ливарної майстерні у м. Кам'янець-Подільський. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи.* Чернівці: Технодрук, с. 150-151.

Шевченко, Д., Нагнибіда, Р. 2012. Нові археологічні матеріали за результатами архітектурно-археологічного нагляду та археологічних досліджень у 2004-2010 роках на території НІАЗ «Кам'янець». *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 16, с. 353-366.

Шпильова, В. 2013. Загадка Чорної башти. *Голос України.* № 224-225, від 28 листопада [online]. Режим доступу: http://golosukraIne.com/publIcatIon /kultura/IstorIya/17519-tayemnIcya-chornoyIbashtI/#.VTfjYqBvXIU [Дата звернення: 18 жовтня 2021].

Якубовський, В., Тимків, С. 2017. Дослідження в національному заповіднику «Кам'янець». *Археологічні дослідження в Україні*, с. 288-290.

Svitlana Smirnova,
Junior Researcher,
Kamianets-Podilskyi State
Historical Museum-Reserve

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF KAMIANETS-PODILSKYI FROM 2001 TO 2021

This article is a historiographical sketch of archaeological research in the city of Kamianets-Podilskyi over the past 20 years. In the article, on the basis of published sources and literature, an attempt was made to systematize in chronological order information about the activities of archaeological expeditions on the territory of the city of Kamianets-Podilskyi. Also, the results of archaeological research and individual material finds are briefly covered.

The activities of archaeological expeditions that conducted research on the territory of the city of Kamianets-Podilskyi are highlighted. Heads of expeditions: Anatolii Hutsal, Larysa Vynohrodska, Petro Boltaniuk, Valerii Mehei, Ihor Starenkyi, Pavlo Nechytailo, Dmytro Chernovol, Oleksandr Diachenko, Iwona Sobkoviak-Tabaka, Vasyl Yakubovskyi.

Keywords: *archaeology, historiography, research, foundations, excavation, Tripillia, Kyiv Rus, cultural layer, Kamianets-Podilskyi.*